

აკაკი ჩიქობავა

ოდიშ-აფხაზეთის ტოპონიმია XVI-XVII საუკუნეებში

გარკვეულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ გარემოში არსებული ტოპონიმია და ჰიდრონიმია წარმოიშევა იმ საზოგადოების სამეტყველო ენის წიაღში, რომელიც კონკრეტული ტერიტორიის (ქვეყნის) ავტოხტონურ მოსახლეობას წარმოადგენს, ამიტომაც ხშირად ტოპონიმიკას „მიწის ენას“ უწოდებენ.

ოდიშისა და აფხაზეთის ადრინდელი ტოპონიმიკისა და ჰიდრონიმიის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდიან XVI-XVII საუკუნეების სხვადასხვა სახის საბუთები და უცხოელ ავტორთა აღწერილობები და რუკები.

უცხოელ ავტორთა აღწერილობებიდან მასალის თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესოა იტალიელი მისიონერის დონ არქანჯელო ლამბერტის „სამეგრელოს აღწერა“ და მასზე დართული სამეგრელოს რუკა. ლამბერტის ნაშრომი იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ მან სამეგრელოში 20 წელი იცხოვრა და ბევრი რამ თავისი თვალთ იხილა.

ლამბერტი თავის „სამეგრელოს აღწერაში“ შემდეგ მდინარეებს ჩამოთვლის: **ფაზისი, ცხენისწყალი, აბაშა, ტეხური, ხოფი, ჭანისწყალი, ენგური, ხეთა, ოქუმი, ერისწყალი, მოქვისწყალი და კოდორი ანუ კორაქსი.**¹ ლამბერტი აღნიშნავს, რომ ფაზისი ფოთთან ზღვას შეერთვის, სადაც თურქებს 1578 წელს ციხე აუგიათ. ფაზისის შემდგომ მოდის მდ. ცხენისწყალი, ლამბერტის თქმით ცხენისწყალი შეერთვის ფაზისს, მდინარე აბაშასთან და ტეხურთან ერთად მდ. აბაშას ის სტრაბონის გლაგკოსთან აიგივებს, ხოლო ტეხურზე შენიშნავს, რომ ის ჩაუდის ადგილს, რომელსაც სენაკს ეძახიან.²

ტეხურის შემდეგ ასახელებს მდინარე ხობს (xofī) და ჭანისწყალს

---

¹ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა. გამოსაცემად მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო პროფესორმა ილია ანთელავამ. იტალიურიდან თარგმნა ალექსანდრე ჭყონიამ. თბ. 1992, გვ. 12.

² დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 159, 162.

(Cianoe), ეს უკანასკნელი შეერთვის მდ. ხობისწყალს.

ლამბერტი ჭანისწყალის ეტიმოლოგიურ ახსნას ცდილობს და ამბობს, რომ ეს სახელი (Cianeo – ა.ჩ.) იმიტომ ეწოდა მდინარეს, რომ მასთან მოდის სავაჭროდ ... ხალხი, რომელსაც ჰქვია ჭანი“.³

ლამბერტის ჭანისწყლის შემდგომ დასახელებული აქვს ენგური და ხეთი, ხეთი იგივე ერისწყალია, შემდეგი მდინარეები კი არის ოქუმისწყალი, იგივე ტარსუა, ეგრისი, იგივე ლალიბა, მოქვისწყალი და კოდორი იგივე კორაქსი.⁴

სამეგრელოს რუკაზე, რომელიც ერთვის ლამბერტის „სამეგრელოს აღწერას“ ეს მდინარეები შემდეგი წარწერებითაა დატანილი: მდ. რიონი – fasso fl, ცხენისწყალი – Hippus fl. accolis scheni-schari, აბაშა – Cloucus fl. accolis ”bascia, ტეხური – შიგამენ fl: hodie Tachur, ხობი – cobus fl; cobus accolis copi, ჭანისწყალი – Cianeus fl incolis Cianis, ენგური – Astelfur fl. Incolis Engur, ერისწყალი – Het-scari fl, ოქუმი – Ochums fl. olim Tarsura, Tarsura fl; შემდეგ მოდის პატარა მდინარე, რომელსაც აწერია Giobashari – ჯობაწყარო, სახელწოდება ჭაობთან უნდა იყოს კავშირში, მდინარე მოქვი – მოქვის – Moquis-schari fl, მარმარისწყალი – Marmar-Scari, კოდორი – Coddor fl olim. ოქუმისწყალსა და მოქვისწყალს შორის მოთავსებულია Echalis fl – იგივე ლალიბა, ეგრისწყალი.

ეს მდინარეები ასეთივე სახელწოდებითაა კასტელის 1654 წლის ე.წ. „ლათინურ რუკაზე“, მხოლოდ ერისწყალი, ლამბერტისაგან (Heti-scari) განსხვავებით სწორი – Eri-scari ფორმითაა მოცემული.⁵

აქვე გვინდა შევეხოთ ერთი მდინარის სახელწოდებას, რომელიც ოჩამჩირის რაიონში ჩამოედინება.

ჩვ. წ. აღ. II საუკუნის მოღვაწის ფლავიუს არიანეს მოგზაურობის წიგნს უკან დართული აქვს ჩვ. წ. აღ. V საუკუნის ანონიმი გეოგრაფის ცნობები, სადაც ვკითხულობთ: ძიგანისიდან (ე.ი. ტეხური – ა.ჩ.) მდინარე ტარსურამდე (ახლა რომ მოხე ეწოდება) – მოქვი – ა.ჩ.) ას ოცი სტადიონია, თექვსმეტი მილი. მდინარე ტარსურიდან მდინარე ჰიპოსამდე (ახლა რომ ლაგუმფსა ეწოდება) ას ორმოცდაათი სტადიონია, ოცი მილი“.⁶ ჩვენი ყუ-

³ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 162.

⁴ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 163.

⁵ Б. Гогия. Абхазия – историческая провинция Грузии. Париж-Тбилиси. 2005, გვ. 50-55.

⁶ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გა-მოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნათელა კეჭელაძის. თბ. 1961, გვ. 88.

რადღება მიიქცია მდინარის სახელწოდებამ „ჰიპოს“ ე.ი. ცხენისწყალი, ეს მდინარე, ზემოთ აღნიშნული ნაშრომის გამოძეგმელს ნ. კეჭაღმაძეს მდ. კოდორი ჰგონია,⁷ ს. კაკაბაძეც ამ მდინარეს კოდორთან აიგივებს.⁸

პეუტინგერის რუკა (Tabula Peutingeriana), რომელიც XII ს-ის ბოლოსა და XIII ს-ის დასაწყისშია შექმნილი, ახ. წ. I-II საუკუნეების რეალობებს ასახავს.⁹ ამ რუკის მიხედვით ნახაზები აღადგინეს პროფესორებმა ელმოუცკმა და მილერმა. სწორედ ამ რუკაზე და მის ნახაზებზე ვხვდებით მდინარე ჰიპოსს (Гипп),¹⁰ ერთი მათგანი ისკურიასთანაა, მეორე კი სოსუპის (Sebastopolis) სამხრეთით.

ჩვენ არ ვემხრობით მოსაზრებას, რომ V ს-ის ანონიმი გეოგრაფის „ჰიპოსი“, იგივე ცხენისწყალი, მდ. კოდორს შეესაბამება.

ამიერკავკასიის სამხედრო რუკაზე მდ. მოქვისწყლის მარჯვენა მხარეს ჩამოედინება მდინარე სახელწოდებით «Цхенис-Цкали». იქვეა პუნქტი «Цхенис-Цкали», 1958 წლის აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ადმინისტრაციული მოწყობის მიხედვით, სოფელი ცხენისწყალი ორადაა გაყოფილი და ოჩამჩირის რაიონის, კონორას და ცაგერას სოფლის საბჭოში შედის.¹¹

ჩვენი აზრით, ძველი ცნობების „ჰიპუსს“ და დღევანდელი მდინარე ცხენისწყალი ერთი და იგივე ჰიდრონიმი უნდა იყოს, როგორც ვნახეთ, ამ ჰიდრონიმმა ახ. წ. დასაწყისიდან დღემდე შემონახა თავისი სახელწოდება, რაც ნათლად მიგვანიშნებს, თუ ვინ იყო ოჩამჩირის რაიონის, და საერთოდ, ენგურს გაღმა ტერიტორიის მკვიდრი მოსახლეობა.

ლამბერტის სამეგრელოს რუკაზე უამრავი ტოპონიმიანაა მოცემული, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ენგურსა და კოდორს შორის აღნიშნული ქართული (მეგრული) ტოპონიმიანა, თუმცა რუკის აღწერას აღმოსავლეთით მდ. ცხენისწყალსა და რიონს შორის მოცემული პუნქტებით დავიწყებთ.

მდ. რიონის მარცხენა მხარესაა ფოთი სახელწოდებით Sebastopoli, იქ-

⁷ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 70.

⁸ ს. კაკაბაძე. საისტორიო კრებული. წ. II. ტფ. 1928, გვ. 27.

⁹ А. В. Нодосинов. Восточная Европа в римской картографической традиции. М. 2002, გვ. 288-290.

¹⁰ А. В. Нодосинов. Восточная Европа в римской картографической традиции, გვ. 363-364.

¹¹ Абхазская АССР. Административно-территориальное деление. Сухуми. 1958, გვ. 18-19.

ვეა მეგრული შესატყვისი Puti, Carasopalali – უნდა იყოს სოფ. გორა¹² (8. 151), Cotalis Ep – ქუთაისის საეპისკოპოსო.

რიონსა და ცხენისწყალს შორის მოცემულია: პანდარი (Pandari), ეგარი და ეხალი (Echali), სამიქელო (Samichelos), გეგუთი (guti-?) და ხონის საეპისკოპოსო (Coni Ep.), იმის გათვალისწინებით, რომ ლევან II დადიანის დროს იმერეთის ზოგიერთი სოფელი ოდიშის მთავრის მფლობელობაში იყო, სულაც არ არის გასაკვირი, რომ ლამბერტმა გეგუთი Cotalis Ep. და Coni Ep სამეგრელოს შემადგენლობაში აღნიშნა. შემდეგ მოდის გორდი (Gordi), დოქტობინა (Doctobina) იგივე დიდღვაბუნა უნდა იყოს.¹³

ცხენისწყალსა და აბაშას შორის: Dturet აღდგენა ვერ ხერხდება, Tzilors – უნდა იყოს სულორი, ილორი (Ilors), რობა (Robbas), ვინათი (Ginata), იკორი (Iccori), ბანბა (Pansas), ჭყონდიდი, საეპისკოპოსო ცენტრი (Ccondidi Ep). Leccm – ლეხაინდრაო.¹⁴

აბაშასა და ტეხურს შორის: ზანა (Zannati), ზიხური (Zicuri), ნოქალაქევი (Nochalachens), საჯიჯაო ან საჯიჯიანო (Sagigiani), Marsili – მარსილი უნდა იყოს ვახუშტის რუკის სახარია,¹⁵ მუხურჩა (Muchurce).

თეხურსა და ხობს შორის: ხორგა (Gorgas), თეკლათი (Teati), ხობი, საეპისკოპოსო ცენტრი (Copis Ep.), ქვაშხირი (Tchuagiochor),¹⁶ სენაგი (Senaghi), ჯიხუ (Sicu) კირცხი (Curzchi), ზენა (Zenna), Coscis – აღდგენა ვერ ხერხდება.

ხობსა და ჭანისწყალს შორის: სუჯუნა (Cudonat), ძველი ხიბულა (Chibulas), ზუბი (Zubis), წალენჯიხა (Scalingichas), ლემესხიე (Lemesche), ჯგალი (Sgali), სქური (Scuroli).

ჭანისწყალსა და ენგურს შორის პირველი რაც გვხვდება, არის ეკლესია, რომლითაც რუკაზე საეპისკოპოსო ცენტრი აღინიშნება. თუმცა აქ არაფერი არ აწერია. ბ. გოგეას მიერ გამოცემულ ლამბერტის რუკაზე ეს პუნქ-

¹² თ. ბერაძე. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით. მაცნე, ისტორიის ... სერია. №3. 1971, გვ. 151.

¹³ თ. ბერაძე. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით, გვ. 151.

¹⁴ თ. ბერაძე. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით, გვ. 151.

¹⁵ შ. ჯღარკავა. სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა). თსუ-ს შრომები. ტ. 113. 1965, გვ. 20.

¹⁶ თ. ბერაძე. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით, გვ. 151.

ტი აღინიშნება, როგორც Ciais Ep. ცაიში, საეპისკოპოსო ცენტრი.¹⁷ ენგურის შავ ზღვასთან შეერთების ადგილას მდინარის ორივე მხარეს გაშენებული ყოფილა ანაკლია. რუკის მიხედვით Anarghia olim Heraclea. აქ ანაკლია მეგრული ფორმითაა მოცემული – Anarghia.

შემდეგ მოდის განმუხური (Muchur), amuss და Pazchareti. აღდგენა ვერ ხერხდება, ზუგდიდი (Zugdidi), კორცხელი (Corzchen), რუხი (Ruchi) აღნიშნულია ციხე სიმაგრით, ბაში (Bascis), ლაკადა? (Lacqua).

ენგურსა და ერისწყალს შორის: ლეტაიში (Lethais), რაც მეგრული ტალახიდან (ლეტა) უნდა მოდიოდეს; ბარლები (Barghebs), დღეს ზემო, ქვემო და შუა ბარლები (გალის რ-ნი), ნაბაკევი (Naoblachia), კადარი (Cadars) დღეს სოფ. კოკის ერთ-ერთი უბანია (ზუგდიდის რ-ნი) და ენგურის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს, წიფურია (Cippurias) მისიონერთა რეზიდენცია, რომელზეც ქვემოთ დაწვრილებით შევჩერდებით, წამხარი (Zamchar), დღეს სოფელ თაგილონის ერთ-ერთი უბანია, სიდა (Suddas), გენათი (Gemiat), ზვითი (Quit) შეშელეთი (Sciascioleti), გალი (Gogieli), სათანჯო (Satango) – აღნიშნულია კოშკით. სათანჯო მეგრულად საორიენტაციოს ნიშნავს.¹⁸ ცეიმ (Tcheis) შდრ. ცაიში – მეგრული ფორმაა „ცეიმ“. სუჯონა (Sugiona), ნიშნავს ცუროვანს.

ერისწყალსა და თქუმს შორის: გუდავა (Gudas), გაგიდა (Gaghida), Ciamuri-Gaghida, პაპათი (Papatis) დაკავშირებულია მღვდელთან – მეგრულად პაპა.¹⁹ არმენი (Armeni), კავშირშია რუხში ჩასახლებულ სომხებთან, რუკაზეც არასწორადაა დატანილი. წარჩე (Tarche) და ჩხორთოლი (Scortoli).

ჩხორთოლსა და წარჩეს შორის მოცემულია პუნქტი Archama (არკამა). ლამბერტი ამ პუნქტზე შენიშნავს: „იმ მთაზე, რომელიც **არკამას** (Arcama) დასცქერის, მოიპოვება მეორე ნაირი ქვა ნაცრის ფერი. ეს ქვა ძირს ჩამოაქვს მდინარეს, რომელიც ჩამოდის ხსენებული მთიდან“.²⁰

ლამბერტის რუკაზე მდინარე, რომელიც არკამას (Archama) ჩაუდის და სათავეს ჩხორთოლთან (Scortoli) იღებს არის წარჩე. სახელწოდება აიხსნება მეგრულად „წყარ-ჩე“ – „თეთრი წყალი“. იმის გათვალისწინებით, რომ

¹⁷ Б. Гогия. Абхазия – историческая провинция Грузии, გვ. 45.

¹⁸ პ. ცხადაია. სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმთა (ენათმეცნიერული გამოკვლევა). თბ. 2005, გვ. 52.

¹⁹ პ. ცხადაია. სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმთა, გვ. 57, 10, 103.

²⁰ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 207.

ჩხორთოლის მიდამოები კირქვიანია, ხოლო ჩხორთოლი მთის ძირას (ჩვენი აზრით ეს უნდა იყოს ის მთა, რომელიც Arccam–ს დასცქერის) მდ. წარჩეს სათავეებთან მდებარეობს ჩვენი აზრით, Archama უნდა იყოს, ჩხორთოლის ერთ-ერთი ადგილის „არკვანა-არკვანი“-ს დამახინჯებული სახელწოდება,²¹ ხოლო წარჩეს თავისი სახელი (თეთრი წყალი) მის მიერ ჩამოტანილი ქვების, უმეტესად კირქვის შეფერილობის გამო უნდა მიეღოს.

ჩხორთოლის ზემოთ მოცემულია პუნქტი ჟირპიჯი (Girpigi), პ. ცხადაიას აზრით ჟირპიჯი ნიშნავს ხერთვისს, ორწყალს, ორპირს და იმ ადგილს უნდა შეესაბამებოდეს, სადაც დღეს ტერიტორიას ჟირღალი/ჟირთომი ეწოდება. რუკაზეც Girpigi სწორედ რომ ხერთვისთან მდებარეობს.²²

წარჩესა და ოქუმს შორის: სანარი (Sannaar), საჩინო (Saccin), ბეღია, საეპისკოპოსო ცენტრი (Bedias Ep).

ოქუმისა და ღალიბგას შორის: ლეგიონი (Legioni), ნაუგილერი (Naugilers), აპერზოლი (Apersoli), სუბეიში (Subeis), ლიმორი (Limor), ფუწყური (Pazcuor), მარცხული (Marzchuli), ოლუმე (Oluse).

უკანასკნელ პუნქტს ოლუმეზე ლამბერტი თავის აღწერილობაში აღნიშნავს: „რადგან ერთ ადგილას, რომელსაც ოლუმე ჰქვია, მთები გაშლილია და მტერს ადვილად შეეძლო აქედან შემოსვლა და ქვეყნის აოხრება, – დიდის ხარჯით ამოუყვანიათ კედელი სიგრძით სამოცი ათასი ნაბიჯი,“²³ ლამბერტის რუკაზე ოლუმე სწორედ იმ საფორტიფიკაციო სისტემათა ქსელის ქვეშაა მოცემული, რომელსაც აწერია „აფხაზთა თავდასხმის საწინააღმდეგო სამოცი ათასი ნაბიჯის სიგრძის კედელი“. სიტყვა ოლუმე გასასვლელს ნიშნავს, ნაწარმოებია მეგრულ-ზანური სიტყვისაგან „ოლუ“ – წასასვლელი.²⁴

ოლუმე მდებარეობს ოჩამჩირის ზემოთ, მთებში. ტოპონიმი ჩაიწერეს ავ. თორდიამ და გუბა აფაქიძემ. ავ. თორდიას თქმით, ამ ადგილს დღეს, იქაური მცხოვრებები „ულისე“-ს უწოდებენ.

ღალიბგასა და მოქვისწყალს შორის: ილორი (Ilori), მერგულა, იგივე

²¹ პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა. სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი. თბ. 2003, გვ. 23.

²² პ. ცხადაია. სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმია, გვ. 63-67.

²³ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 152.

²⁴ კ. ოკუჯავა. კოდორ-ენგურის შუამდინარეთის პიდრონიმები და ტოპონიმები თეატინელი მისიონერების კოლხეთის რუკებზე. საისტორიო ძიებანი. ტ. II. თბ. 1999, გვ. 132-133.

მერკულა (Mergullas), ღალიძგა (Echaligas). ეს პუნქტი ნახსენებია ლევან II დადიანის შეწირულობის წიგნში, სადაც დადიანის სასახლე ყოფილა,²⁵ ღალიძგა ნიშნავს „კიდე მდინარისა“. თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო პუნქტი, შემდეგ დაერქვა მდინარესაც.²⁶

შემდეგ მოდის მოქვი, საეპისკოპოსო ცენტრი (Moguis.Ep) და თილითი (Tilich), ეს არის დღევანდელი სოფელი თხინას მდამოებში არსებული ტყე და ციხის ნანგრევები, რომელსაც „თლით აბა“ ეწოდება.²⁷

მოქვისწყალსა და მარმარისწყალს შორის: თურქების სავაჭრო ცენტრი (Turcharu Emporium) იგივე, ისკურია, ან ტყაურუ, თუმცა შეცდომითაა დატანილი რუკაზე, უნდა იყოს მდ. კოდორის მარცხენა ნაპირზე ტყაურუ მეგრულად ნიშნავს „ყრუ ტყე“-ს იქვეა დღვანა (Tgvanas), პიტაური (Pitauro) იგივე კვიტაული²⁸ და გიორირდე ან ჟიორირდე (Giorirde).

მარმარიწყალსა და კოდორს შორის: ტამიში (Satamascia), სიტყვა მოდის „თამაში“, „სათამაშოდან“; ტამიში კი აფხაზური ფორმაა. წყურგილი (Sgurghili) მეგრულად ნიშნავს ცივ წყაროს, ამჟამად შედის აძიბჟუის სოფლის საბჭოში.²⁹ ფშია (Pscia) იგივე ფშაური³⁰ მარმარისკარი (Marmariscari) იგივე დღევანდელი მარმალაბაა, აფხაზურად ითარგმნება როგორც მარმარის ნაგებობა,³¹ აგუ (Agu), თითქოს ერთადერთი აფხაზური (აფსუური) ტოპონიმია, ითარგმნა როგორც გული ან ზღვის ნაპირი, თ. ბერიძის აზრით, უნდა იყოს ოჩამჩირის რაიონის სოფ. აგუაა, კ. ოკუჯავა კი ამ ტოპონიმს სვანურ სიტყვა „აგ“-ს უკავშირებს, რაც სადგომს ნიშნავს.³²

იქვეა პუნქტი ტკვაჯია (Tguajia), რაც მეგრულად ითარგმნება, როგორც ხის კიბე. ბ. ხორავას აზრით, ეს პუნქტი დღევანდელ ტყვარჩელს

²⁵ ს. კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წიგნი I, ტფ., 1921, გვ. 41.

²⁶ მ. პაჭკორია. ფურცლები კოლხეთის ისტორიიდან. თბ. 1974, გვ. 42-25.

²⁷ თ. ბერაძე. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით, გვ. 154.

²⁸ ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. თბ. 1996, გვ. 151.

²⁹ თ. ბერაძე. ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით, მაცნე, ისტორიის ... სერია. 3. 1971, გვ. 154.

³⁰ ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. გვ. 151.

³¹ თ. ბერაძე. ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან (XII-XVII სს). დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 1967, გვ. 83-84.

³² კ. ოკუჯავა. კოდორ-ენგურის შუამდინარეთის პიდრონიმები და ტოპონიმები, გვ. 20.

შეესაბამება.³³ პ. ინგოროყვა ტყვარჩელს ხსნის, როგორც „დაფენილ ხის კიბეს“.³⁴ თ. გვანცელაძემ უარყო აქამდე არსებული ეტიმოლოგიური ახსნა და ტყვარჩელს განმარტავს, როგორც ყოჩივარდებით მოფენილ ადგილს. ტყვარჩელია მეგრულად ყოჩივარდა.³⁵

კოდორის მარჯვენა ნაპირზეა დრანდა, საეპისკოპოსო ცენტრი (Dandras Ep.).

ზემოთ აღნიშნეთ, რომ ენგურის მარჯვენა ნაპირზე აღნიშნულ პუნქტ ვიფურიას ცალკე შევეხებოდით.

ვიფურია (ჭიბურია, ვიფია, სიბია), როგორც ვიცით, ლევან II დადიანის (1611-1657) დროს ძალზე დაწინაურებული პუნქტი იყო ოდიშის სამთავროში. აქ მოღვაწეობდნენ იტალიელი მისიონერები, ასევე იყო სავაჭრო და საგანმანათლებლო ცენტრი.³⁶ უცხოელი მოგზაურები ვიფურიას ოდიშის საეპისკოპოსოთა შორის იხსენიებენ, ვიფურიელით სათავეში,³⁷ თუმცა წყაროებით არ დასტურდება, რომ ვიფურიაში საეპისკოპოსო ცენტრი იყო.

ჩვენ მიერ ნანახ უამრავ რუკათა შორის მხოლოდ ერთადერთ, 1723 წლის, საქართველოს ფრანგულ რუკაზე ვიფურია, წარწერით: „სიბიას“ საეპისკოპოსოს ნიშნით, ჯვრითაა აღნიშნული და მდ. ენგურის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს.³⁸

1633 წელს სამეგრელოში ჩადიან არქანჯელო ლამბერტი და ჯუზეპე მილანელი მათ ვიფურია თავიანთი საქმიანობისათვის მხოლოდ 1635 წელს მიიღეს.

³³ ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. გვ. 150.

³⁴ პ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან. თბ. 1954, გვ. 172.

³⁵ დონ ქრისტეფორო დე კასტელი. ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ, ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბუჟან გიორგაძემ. თბ. 1976, გვ. 90-92.

³⁶ ვ. ზუხბაია. გალი. თბ. 2002, გვ. 20.

³⁷ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 107; ი. ტაბაღუა. საქართველო ვეროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII-XX სს-ის პირველი ნახევარი). 1628-1633 წწ. ტ. III. თბ. 1987, გვ. 165.

³⁸ ი. მათურელი. ვახუშტი ბაგრატიონის კარტოგრაფიული მემკვიდრეობა. თბ. 1990, გვ. 25-26; ე. მეტრეველი. სულხან-საბა ორბელიანის მონაწილეობით შედგენილი რუკა (გ. ზარდალიშვილის ერთი წერილის გამო). აკად ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XIX-B. 1956, გვ. 227-232.

საინტერესოა, თუ სად მდებარეობდა XVII საუკუნის I ნახევარში ოდიშის სამთავროში დაწინაურებული პუნქტი წიფურია?

სოფელ თავილონში (გალის რაიონი), ენგურის ნაპირზე, ნიკოლოზ ადამიას სახლის მახლობლად, გასული საუკუნის 70-იან წლებში, მიუთითებდნენ „წიფურიას“ ადგილსამყოფელს, სადაც ნაგებობათა და სასაფლაოს ნაშთები მდ. ენგურს ჰქონდა მიტაცებული, ³⁹ სადაც შემორჩენილი ყოფილა რიყის ქვით ნაგები გალავნის ნაშთი 1-1,5 მეტრი სიმაღლის, მის შიგნით კი ეკლესიის ნაშთები, ამ ადგილს მოსახლეობა დღესაც კი წიფურიას ეძახის.⁴⁰

შამგონა-კახათის (ზუგდიდის რაიონი) ქვემო უბანში, სადაც ენგურის მეორე შტო გადის, ქვის ნაგებობათა ძველი ნაშთებია, ამ ადგილს სოფელ შამგონას მოსახლეობა წინაპართა გადმოცემით „წიფიას“ უწოდებს,⁴¹ თავილონის „წიფურიას“ და შამგონას „წიფიას“ შორის მანძილი 3 კმ-ია. თ. ყალიჩავას აზრით, ეს ორივე „წიფურია“ და „წიფია“ ერთი და იგივე საგვარეულო ცენტრი უნდა იყოს. წიფურია რომ მართლაც თავილონში უნდა ვივარაუდოთ მიგვანიშნებს სოფლიდან 1,5 კმ-ის მანძილზე არსებული ადგილი „შაბათერის ციხე“. საგვარეულოდ, შარდენის „საბახტარის ციხე“, ⁴² რომელსაც მან წიფურიაში აფხაზთა თავდასხმის საშიშროებისას შეაფარა თავი.⁴³

არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე Cippurias –თან მოსაზღვრე პუნქტები წამხარი (Zamchar) და კადარი (Cadars), დღესაც არსებობს როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წამხარი სოფელ თავილონის ერთ-ერთი უბანია, ასევე კადარი სოფელი კოკის.

ჩვენი აზრით, XVII საუკუნეში თავილონი და შამგონა ერთიან სოფელს წარმოადგენდა, დღეს ეს სოფლები შუაზე იყოფა მდ. ენგურის მარჯვენა დეტალით, თავის მხრივ შამგონა დღეს კუნძულს წარმოადგენს. ტოპონიმი წამხარი, რომელიც სოფელი თავილონის შემადგენლობაში შედის, აქ ნაეკლესიართან თორიების საგვარეულო სასაფლაოა. გადმოცემით აქ უწინ

³⁹ მ. პაჭკორია ფურცლები კოლხეთის ისტორიიდან, გვ. 58.

⁴⁰ ვ. ზუხუბაია. გალი, გვ. 146.

⁴¹ მ. პაჭკორია. ფურცლები კოლხეთის ისტორიიდან, გვ. 61.

⁴² თ. ყალიჩავა. წიფურიას ღოკალიზაციის საკითხისათვის. წგნ.: საისტორიო კრებული. ტ. VII. თბ. 1977, გვ. 262.

⁴³ უან შარდენის მოგზაურობანი სპარსეთისა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოზე). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. თბ. 1975, გვ. 231.

სოფელ შამგონის სასაფლაოც ყოფილა,⁴⁴ რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ თავილონი და შამგონა ოდესღაც ერთი სოფელი იყო, რადგან შეუძლებელია ერთი სოფლის სასაფლაო მეორე სოფელში ყოფილიყო.

სავარაუდოდ, თავილონი და შამგონა მდ. ენგურმა მას შემდეგ გაყო, რაც კალაპოტი იცვალა. მისი კალაპოტის ცვალებადობაზე კი მიუთითებს სოფ. თავილონიში არსებული ტოპონიმი „ნაინგრ“ (მეგრ.) ქართულად – ნაენგურალი, ასევე ტოპონიმი კადარი. ის ლამბერტის რუკაზე ენგურის მარჯვენა ნაპირზეა, დღეს კი მარცხენაზე.

ადრე სოფელი კოკი სახელწოდებით ბარბალო ყვაპუ შერვაშიძის მამული იყო ბედიასთან და ფახულანთან ერთად,⁴⁵ სწორედ ამ კოკის უბანია დღეს კადარი. 1840 წელს ოდიშის სამთავროსა და სამურზაყანოს საზღვრად მდ. ენგურის ახალი კალაპოტის მარჯვენა ტოტი დადგინდა, რითაც ბეჟან შერვაშიძის კუთვნილი სოფლები დიდი და პატარა კოკი დავით დადიანმა მიითვისა.⁴⁶

როგორც ვნახეთ, ენგურის კალაპოტის ცვლილებამ სოფ. კოკი ენგურის მარცხენა ნაპირზე მოაქცია, ასეთ კალაპოტის ცვლილებას თავისი კვალი უნდა დაეტოვებინა წიფურიაზეც (თავილონი-შამგონა).

ვიზიარებთ რა თ. ყალიჩავას მოსაზრებას, ჩვენ გვგონია, რომ სოფელი თავილონის „წიფურია“ და შამგონას „წიფია“ ერთად ქმნიდნენ შუა საუკუნეების „წიფურიას“ (Cippurias).

ქრისტეფორო კასტელს თავის ალბომში მოცემული აქვს ვინმე შამონო გელას პორტრეტი, მისიონერების მსახურ თებორასთან ერთად,⁴⁷ სურთზე ასეთი წარწერაა გაკეთებული: „ჩვენი კეთილისმყოფელის, სამეგრელოში განთქმული ღვინის დიდ მსმელის, შამონო გელას პორტრეტი“.⁴⁸ ვ. ზუხბაიამ ეს სურათი შეიტანა თავის ნაშრომში „თავილონი“, რომელშიც

⁴⁴ პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა. სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, გვ. 205-206.

⁴⁵ ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. გვ. 116-117.

⁴⁶ ზ. ცინცაძე. სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროს საზღვრების საკითხისათვის XIX ს-ის I ნახევარში. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული. ტ. VII. თბ. 1989, გვ. 98.

⁴⁷ დონ ქრისტეფორო დე კასტელი. ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, გვ. 137.

⁴⁸ დონ ქრისტეფორო დე კასტელი. ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, გვ. 137.

სოფლის ისტორია და იქ მცხოვრებთა გვარები.⁴⁹ ამ პორტრეტმა მიიქცია ჩვენი ყურადღება, ჩვენ გამოვთქვამთ მოსაზრებას თავილონისა და შამგონას ერთ „წიფურიაში“ გაერთიანების შესახებ. თვითონ ტოპონიმი შამგონა პროფ. პ. ცხადაიამ შეიტანა თავის ნაშრომში „ათასი მეგრული ტოპონიმი“, სადაც ვკითხულობთ: „შამგონა სოფელი, საკრებულო ენგურის ნაპირას (ზუგდიდის რ-ნი), შამგუ, შანგულა ყოფილა ყურძნის ჯიში, ჩამოუტანია შანგუ გოროზიას“,⁵⁰ ანალოგიური თქმულება ჩვენც მოსმენილი გვქონდა სოფ. სამგონაში, ამიტომ ხელმეორედ გადავამოწმეთ 2007 წლის იანვარში. უხუცესთა თქმით, მათ სოფელში ვიღაც შამგულს თუ შანგუს ვაზი ჩამოუტანია, იქ გაუშენებია და ამიტომაც მის საპატივსაცემოდ სოფელს შამგონა ეწოდა. დიდია ცდუნება კასტელის პორტრეტის შამონო გელა და სოფ. შამგონას მცხოვრებთა თქმულებაში ასახული შამგუ თუ შანგული (ორივე ფონეტიკურად ჰგავს ერთმანეთს, თან ორივეს სახელი ღვინოსთან და ყურძნთანაა კავშირში), ერთ პიროვნებად წარმოვიდგინოთ. ასეთ შემთხვევაში, თავილონისა და შამგონას ერთად „წიფურიაში“ გაერთიანების მოსაზრება მეტ არგუმენტს შეიძენდა.

წყაროებიდან ნათლად ჩანს, რომ მდინარეების, ენგურსა და კოლორს შორის მდებარე ტოპონიმია და ჰიდრონომია მთლიანად ქართულია (მეგრული, სვანური) და უსაფუძვლოა აფხაზ სეპარატივისტთა მტკიცება იმის შესახებ, რომ აფხაზეთის ტერიტორია დღევანდელ საზღვრებში მათი განსახლების არეალი იყო.

ამასთან დაკავშირებით მაგალითისათვის მოვიყვანთ XVII ს-ის რამდენიმე საეკლესიო საბუთში დადასტურებულ ენგურს გაღმა მცხოვრებთა გვარებს.

აფხაზეთის საკათალიკოზო გამოსავალი მოსაკრებლის დაეთარში ჩამოთვლილია შემდეგი გვარები:

ნაჟანუელში: უჩია, ჯაკობია, დიდია, კოდია, ჯგუბერია, ბუბუტია, შუშანია, კუატარა, მჭითანაა (ჭითანავა?), აბრამიასშვილი, ძაძუა, სამელია, გოგილაა, გოგილა (გოგილავა), მატოფია, მარკოზია, ჯომნია (ჯომინავა?), ციკუტია (ციკუტანია), გვანიშაი ბაგუძელა, ღრუბალია, გურუა, ხისტარია, მესტუმრია, ცისტარია, ლოგუა, მარსალია, ელიშია, კონჯარია, გვიტიშია, ფიოლია, კოტარია, კონტარია.

ხიორში: დიდია, ჩაგუა, ლასურია, მეზურგნია, მამამულია, ქუნია, ჯი-

⁴⁹ ვ. ზუხბაია, გრ. შარია. თავილონი (წიფურია, წამხარი). თბ. 2004.

⁵⁰ პ. ცხადაია. ათასი მეგრული ტოპონიმი. თბ. 2005, გვ. 80.

ტა, გრიგოლია, ჯიქია, ბიჭვა (ბეჭვაია?), დამაკორია, ამბალია, ჯომინა (ჯომინავა?), კაკუა, ქურია, ჯაკობია, კოსტაია, გამრეკვალია, ხარგუა.

მუხურში: კიტია, პერთია, ძღირუა, გავაშელი, ქორჩოლუა, ჯაკონია, ლუაჯავა, მახუტია, არტონია, ხვინგია, მიქელია, ბიგუა, ჯიძია, ლუაჯავა, ქშია.

თელითში: თიფშუა, მარტიშია, ცქურია, შენია, გულუა, სთევანესკირი, ჟვანესკირია (ჟვანია?), მომარდია, ბულია, თუთაშხია, ფაჟა (ფაჟავა?), კირჩხელი, ხუხუა, ხარქუა, შანტია, შარინავა, ცისკარავა, მალურავა, მარხალია, ჩხირუა, გირგოლავა, გირგოლა.

ხაჟუელში: ვარდანია, ვართანგია, ფარსმანია, ბავია მითანაფი, გინძია, ჩოქუა, კუკაა (კუკავა?), წებელარია, ხალიბესშვილი, გირდია, სალატია, დუშია.

გუფუში: ვარდანია, შონია, ხვიტია მისერია, ნისერია, შარინა, მაჭიხულია.

ტყაურში: შამბია, ჭუჭურია, ღათია.

ჭალაში: გოგორდავა, ჩავალია, ბიშხუფლია, ჭანია, ფილია, გიჭორდი ჰკა, მარდია, ბიბილია.⁵¹

ღავთარში ერთი და იმავე გვარის მატარებელი რამდენიმე პირია ჩამოთვლილი, ამიტომ ჩვენ მხოლოდ თითო გვარი ამოვწერეთ.

დასავლურ ევროპული რუკებისა და ქართული საეკლესიო საბუთების მონაცემები ნათლად წარმოაჩენენ იმ ტოპონიმიკურ რეალობას, რომელიც დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე იყო გვიანშუასაუკუნეებში, ამიტომ უსაფუძვლოა ზოგიერთი მეცნიერის მოსაზრება, რომ ტოპონიმები აფხაზურად წარმოაჩინონ, რითაც თითქოს ხაზს უსვამენ ამ ტერიტორიაზე აფხაზ-აფსუათა უწყვეტ განსახლებას.

⁵¹ ქართული სამართლის ძეგლები. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. ტ. III. თბ. 1970, გვ. 419-435.

Akaki Chikobava

**TOPONYMS OF ODISH-ABKHAZETI
IN THE 16th -17th CENTURIES**

Summary

From the beginning of the 18th century, when political border of Odish-Abkhazeti had moved back to river Enguri, all the lands beyond Enguri were in control of three Abkhazian princes. Stating the autochtony for the Abkhazian people from Enguri to Bzipi-river, the Abkhazian academics are trying to prove all the Georgian and Megrelian toponyms there as introduced later. The Western European maps as well as the Georgian ecclesiastical charters are providing different picture – all the toponyms between the rivers Bzipi and Enguri are initially of Megrelian (Georgian) origin.